

ВИГОВСЬКИЙ Павло

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»

e-mail: oliuchka.mulska@gmail.com

АСПЕКТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті предметом дослідження слугують аспекти регіональної політики модернізації інституційного середовища інноваційної діяльності на мезо економічному рівні. Метою статті є обґрунтування аспектів модернізації інституційного середовища інноваційної діяльності в регіональній економіці. Узагальнено сутнісно-змістові характеристики інституційного середовища. Встановлено, що в сфері інноваційного розвитку це найважливіший елемент регіональної економічної політики, який займає провідне місце у понятійному апараті теорії інституціоналізму та сучасної інституціональної економіки. Дано авторське визначення поняття інституційного середовища інноваційного розвитку регіону. Визначено склад елементів інституційного середовища інноваційного розвитку регіону. Встановлено, що при формуванні інституційного середовища інноваційного розвитку важливо орієнтуватися два аспекти. По-перше, це усунення вад та прогалин у межах існуючого середовища; по-друге, урахування прогресивних трендів його модернізації. У кейсі економіки регіонів України такими тенденціями є дерегуляція та неоінституціоналізація, формалізація ринкових інститутів, реорганізація системи менеджменту та цифрова трансформація відносин. Доведено, що їх узгодження і доповнення дозволяє ідентифікувати спектр завдань інституційного забезпечення інноваційного розвитку в економіці регіону, а саме в аспектах базової, системо-саморегулюючої, координуючої ролі, розширення співпраці, діджиталізації процесів і відносин.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційна активність, регіональна економіка, регіональна політика, інституційне середовище, модернізація.

VYGOVSKYI Pavlo

State Institution «Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine»

ASPECTS OF MODERNIZATION OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES

The article focuses on the aspects of regional policy for the modernization of the institutional environment of innovation activity at the meso-economic level. The purpose of the article is to substantiate the aspects of modernization of the institutional environment of innovation activity in the regional economy. The essential and content-based characteristics of the institutional environment are generalized. It is established that in the sphere of innovation development this is the most important element of regional economic policy, which occupies a leading position in the conceptual framework of institutionalism theory and modern institutional economics. The author's definition of the concept of the institutional environment of regional innovation development is provided. The composition of the elements of the institutional environment of regional innovation development is identified. It is determined that in the process of forming the institutional environment of innovation development it is important to focus on two aspects. First, the elimination of shortcomings and gaps within the existing environment; second, the consideration of progressive trends of its modernization. In the case of the economies of Ukrainian regions, such trends include deregulation and neo-institutionalization, formalization of market institutions, reorganization of the management system, and digital transformation of relations. It is proved that their alignment and complementarity make it possible to identify the spectrum of tasks of institutional support for innovation development in the regional economy, namely in the aspects of the basic, system self-regulating, and coordinating role, the expansion of cooperation, and the digitalization of processes and relations.

Keywords: innovations, innovation activity, innovation performance, regional economy, regional policy, institutional environment, modernization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Не зважаючи на те, що теорія класичного інституціоналізму була сформована ще до 1930-х років (основоположники – Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл), а надалі розвивалася у межах нової інституціональної теорії (неоінституціоналізм), саме з появою наприкінці ХХ ст. публікацій таких класиків економічної думки (у сфері інституцій та інституційних змін), як Д. Норт та Р. Коуз, аспект інституційного чи інституціонального середовища став невід'ємним в ході досліджень з економіки; більше того на сьогодні закономірно входить в ранг ключових економічних категорій. Це стало можливим у підсумку доведення не тільки існування, а критичного і системного впливу інституцій та інститутів на запуск і перебіг провідних домінантних процесів у соціально-економічних системах всіх рівнів, коли безпосередньо інституціональне середовище здатне сформувати і запустити дію сукупності правил (економічних, юридичних, соціальних, політичних і т. п.) і норм поведінки (причому як з позиції законодавчого примусу, рамок і обмежень, так і суто особистісних переконань, правил ухвалення рішень, організації відносин та дій на ринку).

На це існують об'єктивні причини, включно з негативним досвідом економічних реформ, коли питання інституційного середовища не були в повній мірі врахованими: «...ігнорування чинника інституційного середовища критично звузило можливості вітчизняної науки і практики в адекватному сприйнятті економічної реальності, а, відтак, ефективному регулюванні й переході до швидкого зростання».

Доцільно додати сюди й неформованість якісного інституційного середовища малого бізнесу, інноваційно-технологічної діяльності, місцевого економічного розвитку, венчурного інвестування, фондового ринку і т. д., яка послугувала системною завадою на шляху повноцінного поширення вказаних процесів як це, приміром, відбувалося в інших економіках, де відповідне середовище було повноцінним та належним чином інституціалізованим.

Відтак, проблематика формування інституційного середовища характеризується високим рівнем актуальності та водночас спроможності держави і її інституцій трансформувати національну економіку та її регіональні економічні комплекси, активувати інституційні реформи і структурні зрушення, забезпечити повноцінну реалізацію мети та завдань у відповідності до пріоритетних напрямів соціально-економічного й суспільного поступу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковому дискурсі проблеми інноваційного розвитку, формування інституційного середовища та побудови методичних підходів до емпірики ефективності інноваційної діяльності як на рівні підприємства, так і на регіональному чи національному рівнях не є новими. Окреслені зрізи висвітлені в працях О. Амоші [1], З. Варналія [2], Т. Васильціва [3; 4], В. Гейця [5], А. Гальчинського [6], В. Зайченка [7], Н. Міценко [8], Ю. Шушкової [9], Д. Покришко [10], І. Прилуцької [11], А. Ткач [12] та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Однак, в Україні й досі недостатньо вивченими залишаються окремі аспекти модернізації інституційного середовища інноваційної діяльності, зокрема ефективність взаємодії між державними органами, бізнесом, науковими установами та громадськими структурами; вплив регуляторного середовища та нормативно-правових актів на розвиток інновацій, особливо у сфері інтелектуальної власності, податкових стимулів і венчурного фінансування; результативність фінансово-економічних механізмів підтримки інновацій та їхня адаптованість до потреб малого і середнього бізнесу; роль інноваційної інфраструктури, включно з технопарками, кластерами, бізнес-інкубаторами та цифровими платформами; значення людського капіталу, освітньої системи та міграційних процесів у формуванні інноваційного потенціалу; можливості цифровізації інноваційного менеджменту й трансферу технологій; а також напрями міжнародної інтеграції України в європейський і світовий інноваційний простір.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування аспектів модернізації інституційного середовища інноваційної діяльності в регіональній економіці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На регіональному рівні питання формування інституційного забезпечення інноваційної діяльності ще нагальніші, коли дозволяють посилити чи відцентрувати дію законів і підзаконних нормативно-правових актів, а також вибудувати більш повноцінну та дієву систему елементів інфраструктурного забезпечення, провадити якісну інформаційно-просвітницьку політику з популяризації раціональної поведінки населення та економічних агентів. Іншими словами, на регіональному рівні ці питання більш прикладні та значно коротший зв'язок між заходами регіональної економічної політики становлення інституційного середовища і їх наслідками у вигляді зміни значень індикаторів соціального, економічного, інституційного, інфраструктурного і т. п. розвитку.

Важливо також уточнити співвідношення понять «інституційне» та «інституціональне», роздвоєння яких, на нашу думку, більше пов'язане зі специфікою перекладу терміну «*institutional*» та багатогранністю української мови. При тому, якщо у вітчизняній економічній літературі наявний науковий дискурс з приводу нетотожності вказаних понять (коли трактується, що перше передбачає лише нормативно-правове забезпечення державної політики, а друге додатково включає елементи інституційної інфраструктури), то у більшості досліджень (і ми також розділяємо таку позицію) вони вважаються тотожними.

Відтак, доцільно сформулювати попереднє припущення про те, що інституційне середовище являє собою сукупність формальних і неформальних чинників (інститутів), які впливають та визначають поведінку економічних агентів, населення, суспільства й держави, а також суб'єктів (інституцій), які своїм функціонуванням скеровують процеси у необхідному руслі. При тому, критично важливо вести мову про інституційне середовище сформоване не окремо з інститутів та окремо з інституцій, коли одні без інших нічого не варті, а саме про їх поєднання, взаємозалежність, зв'язки. Адже наявність гарного закону ще не означає що він буде ефективно діяти, потрібна інституція, яка забезпечить виконання норм, контроль і покарання. І навпаки, функціонування тієї, чи іншої структури без достатнього законодавчого закріплення її повноважень, належних інституційно-правових засад дієздатності тощо, скоріше, буде абсолютно не продуктивним. Аналогічно й у сфері інституційного середовища інноваційної діяльності: наявність індустриальних парків, інноваційно-технологічних і промислових кластерів, регіональних інноваційних

центрів і т. п. важлива, однак критично якісно не змінить ситуації без інституціоналізації механізмів доступного фінансування, особливо венчурного, податкових пільг чи канікул, захисту права інтелектуальної власності.

Такі висновки ґрунтуються на результатах попередніх наукових досліджень в цій сфері. Не вдаючись до дискурсу в частині економічної теорії в сенсі змістових характеристики, видів та класів інститутів й інституцій, на наш погляд, доцільніше зосередитися на різних підходах до бачення інституційного середовища та його специфіці у сфері підтримки, регулювання, стимулювання розвитку інноваційної діяльності.

Так, у низці публікацій інституційне середовище трактується як сукупність інституційних форм, які самі по собі щось більше ніж просто інститути, проявляються через т. зв. кодифікацію однієї чи кількох суспільних відносин та чинять вплив на ухвалення рішень суб'єктами господарювання. Іншими словами, інституційні форми – це ринки, мережі, ієрархії. Практично тотожними до інституційного середовища вважаються такі терміни, як «інституційна структура економіки», «інституційна матриця». Як на наш погляд, такий підхід має одночасно і раціональне і дискусійне зерно, а саме розуміння того, що інституційне середовище формується сукупністю інститутів, інституцій і чимось більшим, ніж їх співіснування, однак видається доцільним розмежовувати функціонування ринків та їх інституційного середовища.

Водночас, поділяємо бачення інституційної форми як певної моделі, яка цілеспрямовано формується органами державного управління за участі суто еволюційних та ринкових чинників, співвідношення системи інститутів. Відповідно, у такому разі, коли сформоване інституційне середовище, наприклад, не сприяє активізації інноваційної діяльності, говорять про необхідність переходу до нової інституційної форми з новою модернізованою системою інститутів і взаємодії між ними.

Власне, розгляд інституційного середовища у вигляді сукупності формальних і неформальних інститутів набув свого якнайширшого поширення. Найбільш наглядним у цьому сенсі може вважатися інституційне середовище підприємництва, що структурує бізнес-поведінку суб'єктів господарювання через установлення формальних прав (формування законодавчого поля) та розумне маніпулювання нормами, звичаями, традиціями, а також символічними санкціями або ж винагородами. З-поміж ключових інститутів впливу на підприємництво науковець виділяє юридичні, соціальні та політичні. Примітно, що в дослідженні поняття інституту та інституції розглядаються як тотожні. Але це дискусійно, адже другі, приміром, можуть продукувати перші, коли навпаки – ні. Відповідно, не тотожними є роль і завдання інститутів та інституцій.

У дещо іншому формулюванні – як поєднання системи заходів органів влади законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру в процесі регулювання економіки, її адаптації до зовнішніх і внутрішніх змін, з одного боку, та ринкового саморегулювання, з іншого боку, – розглядається інституційне середовище у інших публікаціях. Щоправда у більшій мірі з позиції активного втручання держави (заради ухилення від викликів, мінімізації загроз, виправлення ситуації) у перебіг соціально-економічного розвитку, тоді як до його функцій і завдань також належить формування середовища для зародження і розвитку процесів (на кшталт активізації приватного підприємництва після розпаду командно-адміністративної системи з тотальною державною власністю чи інноваційно-технологічного буму, який приходить на заміну сировинній спеціалізації національного виробництва), становлення нових ринків, урешті-решт докорінної зміни моделі економічного зростання навіть ефективних суспільств.

Слід визнати, що у більшості досліджень науковці несправедливо обходять увагою блок неформальних інститутів. Вже склалося переконання, що всі безапеляційно вважають позитивними інститути підприємницької культури, інноваційної діяльності, вільного ринку та справедливої конкуренції і т. п. Це насправді так, однак знову ж таки потребує поєднання з формальними інститутами. На системній ролі й значимості неформальної складової інституційного середовища наголошується таким чином: «... це одна з найважливіших складових під час політики формування ефективної моделі національної економіки». Якщо у загальному інституційне середовище у цьому випадку трактується як поєднання формальних норм, правил, процедур і неформальних інститутів, то провідними інститутами визначені політичні, соціальні, економічні та адміністративні.

На базисі аналізування теоретико-методичних підходів до розуміння інститутів та їх природи, інституційних змін, інституційних трансформацій доходимо висновку, що само по собі інституційне середовище потребує державного регулювання. При тому, цікавим є факт того, що державі як ініціюючому та керуючому суб'єкту, під час ухвалення тих, чи інших рішень, також властиві прорахунки і це зобов'язує коригувати розвиток ситуації, вносячи зміни в інституційне середовище. Та навіть за вивіреної політики ситуація на ринках, у глобальному середовищі може мінятися, актуалізуючи інституційні зміни. Ще інше, коли держава спершу зарегулює ту, чи іншу сферу відносин, а надалі – дерегулює ситуацію.

Свій характер властивий блоку неформальних інститутів, становлення і розвиток яких може мати як позитивні чи негативні, так і двоякі наслідки. До прикладу, зростання тіньової економіки явище на загал негативне, проте в ситуації глибокої кризи забезпечує частину населення зайнятістю і доходами. Неформальними інститутами (традиціями, звичаями), які пригнічують поширення структурних реформ, інноваційно-технологічної модернізації економіки, на прикладі України, стали «зрошення» бізнесу і влади, «кумівство», політична рента, ухилення від сплати податків та ін.

Таким чином інститути в межах інституційного середовища мають взаємодіяти, доповнювати,

підсилювати, а також усувати слабкі місця один одного (тенденція до зближення). Але вельми цікавим аспектом є конкуренція інститутів та інституційних середовищ на відповідному ринку. Деякі дослідники використовують таке поняття, як «ринок інститутів» у вигляді всіх існуючих на даний час прямих і непрямих інститутів, що мають відношення і впливають на ті, чи інші явища, процеси, ситуацію. З позиції держави існування такого ринку має як позитивний, так і негативний підтекст. Перший обумовлений конкуренцією, а, відтак, перемогою кращих інститутів, більш досконалим регулюванням; другий – розпорошенням уваги до головного, дією різноманітних чинників, які, взаємодіючи, можуть міняти характер і напрям свого впливу. Ми надаємо перевагу процесам, які чітко керовані, відповідно, доцільніше орієнтуватися на повноцінне структурно збалансоване конкурентне середовище, на протидію фривольному ринку інститутів.

У певній мірі краще зрозуміти сутність інституційного середовища дозволяє розуміння їх ролі, значимості, функцій і завдань, яке те реалізує в економічній і соціальній системі суспільства, регіону, території. Попри вже згадуваний вплив на раціоналізацію поведінки, в економічній літературі часто ведуть мову про оптимізацію, зниження рівня, зменшення обсягів трансакційних витрат. І, дійсно, це так і особливо актуально для ризикових і витратних проєктів, до яких в тому числі відноситься інноваційна діяльність. Відтак, аспект витратомісткості в доповненні з доступністю інформації, пришвидшенням технологічного процесу розробки та комерціалізації інновацій, зниженням ринкових бар'єрів і т. п. слід відносити до пріоритетних завдань функціонування інститутів й інституційної інфраструктури.

Не менш популярною є й теза про те, що інституційне середовище, фактично, виступає одним із елементів системи / політики забезпечення конкурентоспроможності національного господарства, адже, коли в країні порядок та якісно функціонують ринкові регулятори, її економіка більш інвестиційно приваблива. Саме тому часто співпадають високі місця у рейтингах міжнародної конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості, інноваційно-технологічного розвитку та інституційної спроможності країн.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У підсумку узагальнення сутнісно-змістових характеристик інституційного середовища встановлено, що в сфері інноваційного розвитку це найважливіший елемент регіональної економічної політики, який займає провідне місце у понятійному апараті теорії інституціоналізму та сучасної інституціональної економіки. Під інституційним середовищем інноваційного розвитку регіону слід розуміти сукупність формальних і неформальних чинників (інститутів), які впливають та визначають поведінку економічних агентів, населення, суспільства й держави, а також суб'єктів (інституцій), які своїм функціонуванням скеровують процеси інноваційного зростання у необхідному руслі. За такого підходу елементи інституційного середовища інноваційного розвитку регіону формуються за такими складовими, як (1) нормативно-правовий, регулюючий, (2) неформальний, (3) інституційно-організаційний, (4) інфраструктурний.

Встановлено, що при формуванні інституційного середовища інноваційного розвитку важливо орієнтуватися два аспекти. По-перше, це усунення вад та прогалин у межах існуючого середовища; по-друге, урахування прогресивних трендів його модернізації. У кейсі економіки регіонів України такими тенденціями є дерегуляція та неінституціоналізація, формалізація ринкових інститутів, реорганізація системи менеджменту та цифрова трансформація відносин. Їх узгодження і доповнення дозволяє ідентифікувати спектр завдань інституційного забезпечення інноваційного розвитку в економіці регіону, а саме в аспектах базової, системно-саморегулюючої, координуючої ролі, розширення співпраці, діджиталізації процесів і відносин.

Перспективи подальших досліджень стосуються розробки та апробації підходів до аналізування і моделювання результатів розвитку інноваційної діяльності в регіоні.

Література

1. Амоша О. І., Трушкіна Н. В., Шипоша В. А. Механізм формування та управління розвитком бізнес-інтегрованих структур у східних регіонах України. Економічний вісник Донбасу. 2021. № 3 (65). С. 4-23.
2. Варналій З. С., Гармашова О. П. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення : монографія. К. : Знання України, 2013. 387 с.
3. Васильців Т., Мульська О., Зайченко В. Розвиток трансферу інновацій і ринку інтелектуальної власності: проблеми та перспективи для підприємництва в Україні. Підприємництво і торгівля. 2022. № 34. С. 11-19. <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2022-34-02>.
4. Васильців Т., Мульська О., Зайченко В., Березівський Я. Технологічна конкурентоспроможність як результат реалізації інноваційного потенціалу та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності підприємств: методичні аспекти аналізування. Modeling the development of the economic systems. 2022. Вип. 4. С. 63-70. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-6-9>.
5. Геєць В. М., Семиноженко В. П. Інноваційні перспективи України : монографія. Х. : Константа, 2006. 272 с.
6. Гальчинський А., Геєць В., Кінах А., Семиноженко В. Інноваційна стратегія українських реформ. К. : Знання України, 2012. 336 с.

7. Зайченко В. В. Забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки: теорія, методологія, практика : монографія. Львів : Вид-во АТБ “ННВК”, 2020. 392 с.
8. Міценко Н. Г., Мульська О. П., Зайченко В. В., Лозовий Т. І. Стратегічні пріоритети державної політики реалізації потенціалу інноваційного розвитку підприємств в Україні. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. 2022. Вип. 69. С. 21-29. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-69-03>.
9. Шушкова Ю. В. Технологічна модернізація економіки України: теорія, методологія, практика : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 398 с.
10. Покришка Д. С. Технологічна конкурентоспроможність національної економіки як чинник економічної безпеки України : дис. к.е.н. за спец. 21.04.01. К. : НІСД, 2021. 303 с.
11. Прилуцька І. Взаємодія інституційного середовища та інноваційного підприємництва в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2014. № 8 (161). С. 78-81.
12. Ткач А. А. Інституціональні основи ринкової інфраструктури : монографія. К. : НАН України, 2005. 378 с.

References

1. Amosha, O. I. Trushkina, N. V. and Shyposha, V. A. (2021), *Mekhanizm formuvannia ta upravlinnia rozvytkom biznes-intehrovanykh struktur u skhidnykh rehionakh Ukrainy*, *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, № 3 (65), s. 4-23.
2. Vamaliy, Z. S. and Harmashova, O. P. (2013), *Konkurentospromozhnist' natsional'noi ekonomiky: problemy ta priorytety innovatsijnoho zabezpechennia* : monohrafiia, *Znannia Ukrainy*, K., 387 s.
3. Vasylytsiv T., Mul'ska O. and Zajchenko V. (2022), *Rozvytok transferu innovatsij i rynku intelektual'noi vlasnosti: problemy ta perspektyvy dlia pidpriemnytstva v Ukraini*, *Podpriemnytstvo i torhivlia*, № 34, s. 11-19. <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2022-34-02>.
4. Vasylytsiv T., Mul'ska O., Zajchenko V. and Bereziv's'kyj Ya. (2022), *Tekhnolohichna konkurentospromozhnist' iak rezul'tat realizatsii innovatsijnoho potentsialu ta komertsializatsii ob'ektiv intelektual'noi vlasnosti pidpriemstv: metodychni aspekty analizuvannia*, *Modeling the development of the economic systems*, vyp. 4, s. 63-70. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-6-9>.
5. Heiets', V. M. and Semynozhenko, V. P. (2006), *Innovatsijni perspektyvy Ukrainy* : monohrafiia, *Konstanta*, Kh., 272 s.
6. Hal'chyn's'kyj A., Heiets' V., Kinakh A. and Semynozhenko V. (2012), *Innovatsijna stratehiia ukrains'kykh reform*, *Znannia Ukrainy*, K., 336 s.
7. Zajchenko, V. V. (2020), *Zabezpechennia tekhnolohichnoi konkurentospromozhnosti ekonomiky: teoriia, metodolohiia, praktyka* : monohrafiia, *Vyd-vo ATB "NNVK"*, L'viv, 392 s.
8. Mitsenko, N. H. Mul'ska, O. P. Zajchenko, V. V. and Lozoviy, T. I. (2022), *Stratehichni priorytety derzhavnoi polityky realizatsii potentsialu innovatsijnoho rozvytku pidpriemstv v Ukraini*, *Visnyk L'viv's'koho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu*. *Ekonomichni nauky.*, vyp. 69, s. 21-29. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-69-03>.
9. Shushkova, Yu. V. (2020), *Tekhnolohichna modernizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka* : monohrafiia, *LNU imeni Ivana Franka*, L'viv, 398 s.
10. Pokryshka, D. S. (2021), *Tekhnolohichna konkurentospromozhnist' natsional'noi ekonomiky iak chynnyk ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* : dys. k.e.n. za spets. 21.04.01. NISD, K., 303 s.
11. Pryluts'ka I. (2014), *Vzaiemodiia instytutsijnoho seredovyscha ta innovatsijnoho pidpriemnytstva v Ukraini*, *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. *Ekonomika.*, № 8 (161), s. 78-81.
12. Tkach, A. A. (2005), *Instytutsional'ni osnovy rynkovoi infrastruktury* : monohrafiia, *NAN Ukrainy*, K., 378 s.